

Rezumat

István BÓNA

Procedee tehnice ale picturilor murale

Lucrările referitoare la procedeele tehnice legate de picturile murale, apărute până de curând, sunt depășite din punct de vedere științific, ori sunt pe cale de a fi depășite. Lucrările mai vechi s-au bazat pe textele unor surse – puține la număr și deseori prost traduse – și pe experiența personală a câtorva specialiști. Cercetarea științifică în acest domeniu – în adevăratul sens al expresiei – a demarat la o scară mai largă în ultimele decenii. În urma acestui demaraj materialul de cunoștințe a sporit mult și repede, suferind totodată schimbări spectaculoase. Au căzut multe teorii și au apărut probleme noi. Pe de altă parte, în Ungaria se desfășoară prea puține investigații legate de restaurarea picturilor murale, nemaivorbind de lipsa totală a cercetărilor de fond. Până și rezultatele răzlețe sunt nepublicate. Drept care materialul din Ungaria poate fi investigat doar prin adoptarea critică a rezultatelor cercetărilor din străinătate. Cunoașterea tehnicilor de creație însă ar fi importantă deopotrivă pentru istoricul de artă, pentru arheolog, pentru arhitect și pentru restaurator. Aceste cunoștințe ar fi imperios necesare și cu ocazia dezvelirii picturilor, a proiectării și desfășurării lucrărilor de restaurare, a analizei istorico-artistice. În procesul de formare al restauratorilor, predarea cunoștințelor teoretice privind tehnica picturilor murale, a fost restrânsă în favoarea lucrărilor practice. Chiar când aceste cunoștințe sunt prezente în procesul de formare, această prezență nu are un caracter organizat. Urmările se manifestă în multiple și gravele greșeli, comise cu ocazia unor lucrări de restaurare, care afectează negativ starea monumentelor. De multe ori aceste greșeli și prejucii au rămas necunoscute atât în fața publicului, cât și pentru restauratorii în cauză. Cât timp aceste probleme sunt neglijate de către programele didactice ale universităților și a institutelor tehnice, personalul abilitat în protecția monumentelor, format în băncile acestor instituții de învățământ, va fi lipsit de mijloace în lupta pentru protejarea valorilor de artă. Aceste circumstanțe l-au determinat pe autorul prezentei comunicări să inițieze în anul de învățământ 2000-2001 predarea – în cadrul Universității de Arte Plastice – a procedeele tehnice ale picturii murale, pe baza unor cunoștințe aflate la zi în evoluția disciplinei. Materialul predat este îmbogățit și perfecționat an de an, totuși autorul nu a reușit să obțină cuprinderea acestei discipline în rândul celorla omologate oficial, cu puncte de credit. Drept care prea multe ore rămân neținute, amânate pentru unele „lu-

cruri mai importante”, iar bagajul de cunoștințe acumulat rămâne insuficient. Comunicarea se compune din două părți aproximativ egale. În prima parte sunt prezentate tehnicile și materialele de bază. S-a încercat formularea părților descriptive în așa manieră, ca cei interesați să se poată deprinde cu unele tehnici, chiar fără profesor. Se încearcă o codificare corectă a denumirilor diferitelor tehnici, deoarece în literatura de specialitate confuziile sunt frecvente. Mulți nu știu încă, spre exemplu, cât de rare sunt operele create în tehnica pură a frescei. Pentru pictori și pentru beneficiari punctele de vedere ale expresiei artistice erau mai importante, decât barierele tehnice. Dacă efectul pictural nu se putea realiza prin tehnica frescei, s-a recurs fără prea multă șovăială la altă soluție. Definitivarea ori retușarea frescei în tehnica „secco” a fost și ea o soluție frecventă în mai toate epocile. Drept care denumirea de frescă se extinde asupra tuturor operelor la care tehnica frescei este preponderentă. Pentru descrierea diferitelor tehnici autorul face uz de diferite izvoare istorice, de literatura recentă de specialitate, precum și de propriile cercetări și experiențe, încercând să ofere astfel o sinteză mai autentică, decât cărțile apărute până acum, destinate cu precădere artiștilor. La prezentarea procedeele tradiționale și a celor moderne, se fac referiri și la circumstanțele istorice. A doua parte are caracter istoric. Istoria tehnicilor picturii murale este parcursă de la începuturi și până la curentele moderne contemporane. (Ocupându-se, bineînțeles, doar de acele curente moderne, care apelează încă la procedeele picturale tradiționale.) Pentru cunoașterea diferitelor epoci s-a recurs tot la cea mai recentă literatură de specialitate. Autorul dorește să ofere specialistului cititor în limba maghiară cunoștințe până acum inaccesibile. Nu s-a urmărit asigurarea unui echilibru privind ponderea în acest material a diferitelor epoci. Despre anumite perioade deținem informații mai multe, acestea sunt reprezentate mai consistent, altele, mai puțin cunoscute sunt trecute în revistă mai sumar. Alte capitole ar putea părea inutile, ca de exemplu cel referitor la tehnica picturii cu silicat de sodiu. Că nu este chiar așa, ne demonstrează faptul că la Ūröm cercetările au demonstrat utilizarea foarte timpurie a acestei tehnici, chiar în context European.

István Bóna

Restaurator pictură, lector universitar
Universitatea Ungară de Arte Plastice
1062 Budapest, Andrásy út 69–71.

István DEMETER

**Gospodăria secuiască din valea Nicăului,
instalată la Muzeul Molnár István de la Cristuru Secuiesc**

Între 1996 și 1999, în incinta Muzeului Molnár István din Cristuru Secuiesc a fost instalată o gospodărie țărănească, compusă din mai multe clădiri. Studiul de față prezintă descrierea următoarelor clădiri: 1. casă de locuit de la Tărcești, 2. șură și grajdul de la Cehățel, 3. Casă-cuptor de la Rugănești.

1. Numele localității *Tărcești* este menționat pentru prima dată în registrele dijmelor papale din 1332–1337. Casa strămutată la Cristur a fost construită în 1780. Împărțirea casei pe încăperi: *odaia din față*, bucătărie, *odaia din spate*, *pridvor* și *prispa*. *Odaia din față* e mai îngustă decât cea *din spate*, din cauza prispei. Axa *odăii din față* nu coincide cu cea a *odăii din spate*, drept care grinda inscripționată și datată a *odăii din față* se întinde și deasupra bucătăriei. Pervazul ferestrelor e împodobit cu caneluri, vopsite în roșu. *Grinzile transversale* sunt și ele cioplite, vopsite și canelate. Ușile și ferestrele sunt modificate și mărite. *Ușoarele ușilor* au fost găurite lateral și fixate în bârne. Pervazul și *pragul de sus* al ferestrelor au fost fixate de bârne cu câte două cuie de lemn. La confecționarea șarpantei cornișele s-au legat de bârnele de legătură cu cuie de stejar. Căpriorii au fost fixați de cornișe cu cuie de lemn. Capetele ieșite ale acestora și jgheburile de lemn au fost deopotrivă decorate. Pe laturile de N-V și S-E căpriorii au fost așezați în așa fel, ca să se creeze găuri pentru fum. Din cele două podoabe din lemn de stejar, de la coama casei, s-a păstrat doar una, în formă de lance. Urmele șipcilor de pe căpriori atestă faptul că inițial casa a fost acoperită cu draniță. S-au păstrat și câteva țigle datate din 1807, 1810, precum și una cu inscripția „Unitarius GM 1909 Csehétfalva”. Pe grinda prispei se disting urmele a șapte stâlpi de lemn. Dintre stâlpii fixați cu scoabe și legături de lemn trei au fost găsiți la locul lor inițial, patru în schimb au fost refolosiți la confecționarea balustradei. Nu există urme care să ateste faptul că inițial prispa și pridvorul ar fi fost închise cu scânduri. Nu putem să ne dăm seama care să fi fost materialul de construcție al primei scări, nici de dimensiunile acesteia. Cu ocazia cercetării podelei din bucătărie s-au găsit urmele unei vetre înconjurată de pietre, cu ocazia demontării acesteia au fost descoperite fragmente ceramice din secolele 17–18. Fragmentele ceramice din secolul al 14-lea, descoperite cu același prilej, au putut ajunge în umplutura de la nivelul bucătăriei când s-a săpat pivnița. Pentru o documentare completă a fundației sunt necesare noi cercetări. Cu ocazia strămutării clădirii au fost refăcute – pentru prima dată în Transilvania – ferestrele izolate cu bășici de vacă.

2. *Cehățel* este un mic sat izolat, situat pe la mijlocul văii Nicăului. Este pomenit în 1567, când număra 17 de gospodării. Despre construcția șurei strămutate de aici nu deținem nici un fel de date. Este compartimentată în patru (grajd – șură – grajd – șopron pt. căruță), prin partea centrală, cu două deschideri, făcându-se accesul către grădina.

Fundația ei a fost construită din pietre așezate unele peste altele, nelegate cu mortar. Grinzile așezate pe această temelie sunt din lemn de stejar îmbinate cu cepi, în acestea s-au fixat tot cu cepi ușoarele ușilor celor două grajduri, precum și stâlpii de susținere de la cele patru colțuri ale șurii. Bârnelor rotunde de brad, din care s-au făcut pereții, au fost așezate în cruce. Pe latura de S-E bârnele au fost lăsate mai lungi cu 120 cm, pentru a forma un gard, care să ușureze accesul animalelor în curte. Prin alungirea acoperișului deasupra grajdurilor și a șopronului pentru căruță, s-a format o streășină largă. Pe latura vestică trei grinzi de susținere a planșeului ies alungite care, legate cu lemne fixate între grinda de temelie și prima bârnă, formează un mic adăpost pentru depozitarea parilor de susținere a căpițelor și a claielor. Ferestrele celor două grajduri, aflate în imediata vecinătate a ușilor, nu se pot deschide. Golurile dintre bârne au fost umplute și acoperite cu chirpici, iar suprafața astfel rezultată văruiată.

3. *Rugănești* este ultimul sat de la capătul de jos al văii Nicăului. Luând în considerare tehnica construcției și țigla datată găsită de pe cuptor, casa a fost zidită în a doua parte a secolului al 19-lea. Casa cuptorului se afla în continuarea casei, la patru metri de aceasta. Este compartimentată în trei: casa-cuptor, șopron, coteț pentru porci. Grinzile de temelie sunt din lemn de stejar, bârnele cioplite și așezate în cruce din lemn de fag și de brad. Pe latura cotețului pentru porci și a șopronului s-a folosit material de construcție de calitate mai slabă. Ușile sunt lipsite de prag de sus. Grinzile cornișei sunt așezate unele peste altele, pe două rânduri. Pe acestea s-au așezat grinzile pentru planșee. Căpriorii au fost fixați cu cuie de lemn și prăjini. Acoperișul în coamă a fost acoperit cu țigle rotunjite la capăt, printre care s-a descoperit una cu inscripția „Péterfy Gyula 1889 junius 20-án”, precum și alte câteva decorate cu motive florale încrustate. Laturile acoperișului au fost închise cu scânduri. În pereții de bârne s-au bătut cuie pentru tencuială, apoi golurile și suprafața au fost acoperite cu chirpici amestecat cu pleavă și paie. Pe pereți au fost depistate 14 de straturi de zugrăveală. În spațiile interioare ale clădirilor gospodăriei secuiești montate în incinta Muzeului Molnár István au fost expuse obiecte de uz caracteristice acestei regiuni.

István Demeter
Restaurator
Muzeul Haáz Rezső
535600 Odorheiu Secuiesc
str. Kossuth nr. 29.

Éva GALAMBOS
**Despre examinarea fotografică și microscopică
a obiectelor de artă pictate – la modul general**

Analiza corespunzătoare a fotografiilor normale, precum și a celor în lumină tangentă, UV, luminiscentă ori infraroșie poate oferi informații multiple, respectiv poate fi considerată ca și prima fază a examinării obiectelor.

Prima dată se execută o *fotografie totală* a obiectului, de pe toate laturile și despre interior, într-o *lumină normală*, fără deformări. *Detaliile fotografice* pot pune în evidență caracteristici structurale, urme de unelte, degradări, straturi picturale, învelișuri. Pe fotografia executată în *lumină tangentă* se disting mai bine denivelările de suprafață, crăpăturile, lipsurile. Pozele normale sunt indispensabile la analiza celorlalte tipuri, drept care fotografiile luminescente- și infra- să se facă din aceleași poziții! În condiții de *radiații UV* se modifică capacitatea de absorbție și de reflecție a obiectelor, în comparație cu radiațiile vizibile, drept care se folosește pentru deslușirea revopsirilor, retușurilor, lăcuirilor, a existenței diferitelor materiale liante. La execuția ei este necesar un filtru special (UG1), care oprește razele vizibile, lăsând să treacă doar cele UV. Filtrul trebuie montat după fixarea clarității imaginii, și trebuie modificată distanțarea. La fotografiile UV se folosește film alb-negru, deoarece trebuie înregistrată o radiație monocromă. Tot radiații UV se folosesc și în cazul *fotografiilor luminescente*, doar că pe poze sunt înregistrate *radiații generate* în zona vizibilă, „luminiscenta” materialelor. Fotografia va reflecta de regulă luminiscenta învelișului, punând în evidență intervențiile, corecțiile, retușurile, lăcuirile, trăsăturile de pensulă ce au atins stratul de sus. Luminiscenta diferitelor straturi depinde de pigmenți și de materialele liante. Rășinele, lacurile, uleiurile vor deveni cu trecerea timpului din ce în ce mai luminescente. Conținutul de ulei sporește intensitatea radiațiilor, materialele sugative pot afecta culoarea. Conținutul de cupru și fier împiedică luminiscenta uleiului, pigmenții cu acest conținut rămân întunecați, alți pigmenți favorizează fenomenul de luminiscentă, drept care pe fotografie vor apărea în nuanțe deschise. La această fotografie vom folosi film color solar și filtru UV, care să permită trecerea razelor vizibile generate. Intercalarea unui filtru de culoare galbenă deschisă (1,5X) între filtru și obiectiv va facilita o poză mai colorată. *Fotografie infraroșie* se realizează în condiții de radiații mai mari de 700 nm. Energia fotonului infra- este redusă, cei mai mulți pigmenți nu o absorb, drept care majoritatea straturilor picturale, în condiții de radiații infraroșii, îi permit accesul (transparentă). Această metodă poate să facă vizibile detalii ori desene acoperite sau revopsite. Revopsirile, retușurile, corecțiile apar contrastate. Pigmenții cu conținut de cupru absorb radiațiile infraroșii, drept care ascund straturile de sub ele. Pe poză vor apărea întunecate. Fotografiile infra- se fac cu camere infra- și se tipăresc. Investigații cu filtru infraroșu se pot efectua și cu cameră digitală în regim de funcționare night-shoot, ori cu aparat foto digital, în regim alb-negru. După analiza tipurilor de fotografii enumerate putem recolta mostrele necesare și se pot efectua *probele microscopice*. La examenul stratografic este necesară recoltarea unei probe ce să conțină toată, întregul profil al straturilor picturale de o grosime de cel puțin 1 mm. Este importantă localizarea precisă a recoltării mostrelor. Cu microscop stereo (100x >) mostrele se vor examina înaintea includerii lor. Cu microscop polarizant, folosind sursa de lumină

de sus (100x <) se poate studia compoziția stratigrafică. Pentru aceasta se vor recolta probe șlefuite de 1–2 mm grosime. Proba recoltată se va lipi perpendicular, cu lipici rapid pe o placă cu silicon, împrejur se va lipi un inel de plastic, și se va turna în rășină sintetică. Urmează șlefuirea combinată cu spălarea mostrei, urmată de lustru. Cu șlefuirea umedă părțile solubile în apă ale mostrelor se vor dizolva. Din compararea mostrelor recoltate din același obiect se pot separa straturile originale, cele repictate și impuritățile. Cu iluminarea radială (de jos) se pot examina obiecte transparente, de exemplu mostre sub formă de praf incluse, mostre șlefuite subțiri, secțiuni subțiri. Pot fi determinate caracteristicile granulației obiectelor, precum și caracteristicile lor optice. Se poate efectua și *examinarea microscopică luminescentă* generată cu raze UV a acelorași mostre. În cazul secțiunilor lumina să cadă de sus. La fel ca în cazul fotografierii luminescente, și în acest caz se înregistrează radiațiile generate vizibile. Aceste procedee de examinare constituie baza documentației ce se execută înaintea restaurării, ele pot fi efectuate de un restaurator cu pregătire corespunzătoare și cu mijloacele tehnice adecvate.

Éva Galambos

Restaurator sculptură de lemn

Universitatea Ungară de Arte Plastice

H-1165 Budapest, Csinszka u. 92.

Petronella KOVÁCS

Dare de seamă privind activitatea din Transilvania a studenților restauratori de la specialitatea mobilă-lemn a Universității Ungare de Arte Plastice

În cadrul Institutului de Formare a Restauratorilor din cadrul Universității Ungare de Arte Plastice se desfășoară pregătirea specializată a restauratorilor în următoarele domenii: lemn și mobilă, hârtie-piele, sticlă, textile-piele. Durata de studiu este de cinci ani, în primii trei ani materia parcursă este aceeași pentru toate specialitățile: pe lângă disciplinele teoretice studenții trebuie să cunoască tehnicile de confecționare și procedeele de conservare ale obiectelor din materiale anorganice. Începând din anul IV studiile vor fi continuate la specializarea pentru care au optat. Din păcate timpul de studiu este și acuma – după 30 de ani de la înființarea institutului – parțial, de 40-80 de ore lunar, în turnuri de una sau două săptămâni. Pe lângă pregătirea teoretică, un accent deosebit cade pe instrucția practică. După parcurgerea celor cinci ani de studiu studenții, în cadrul examenului de licență, vor restaura obiecte din categoria aleasă. Poate fi vorba de un singur obiect, sau de mai multe, iar procesul de lucru propriu-zis trebuie să fie precedat de studiul istoriei epocii vizate și a tehnicilor de confecționare, a materialelor componente; și trebuie să se desfășoare pe baza unui plan de restaurare bine aprofundat. Această modalitate de examinare diferă de cele aplicate la majoritatea institutelor de resort din

străinătate, unde examenul de licență constă doar în întocmirea planului de restaurare al unui obiect sau al unui complex de obiecte, pe baza unor studii pregătitoare, și examinarea materialelor componente. Începând din 2003, 1 sau 2 studenți de la secția de restaurare pot petrece un semestru la universități din străinătate. Schimbul de studenți funcționează în ambele direcții: mai mulți studenți de la universitățile partenere în cadrul programului Erasmus și-au efectuat practica, ori și-au elaborat lucrarea de licență în cadrul secției noastre, ori în instituțiile de reședință, dar sub îndrumarea profesorilor noștri. Universitățile din străinătate organizează multe excursii de studiu în alte țări, iar studenții lor au posibilitatea de a participa la proiecte de restaurare internaționale. Cheltuielile acestora sunt acoperite în parte din sursele proprii ale instituției și din proiecte finanțate din surse extrainstituționale, iar studenții își suportă cheltuielile personale. Studenții maghiari, din cauza diferențelor de venit și a prețurilor de consum, nu își pot permite acest lucru, iar universitatea noastră nu dispune de fonduri pentru acoperirea acestor cheltuieli. Studenții instituției noastre, în cadrul orelor de istoria artei și a celor de specialitate, pe lângă cursurile însoțite de proiecții, beneficiază și de posibilitatea lărgirii cunoștințelor, studiind obiectele din sălile de expoziții și din depozitele celor mai importante muzee din Ungaria. În 1995 a fost formulată pentru prima dată pretenția – din partea studenților de la specialitatea de mobilă-lemn – de a studia și obiecte de artă și monumente de pe teritoriul Ungariei istorice, în primul rând din Transilvania. Această pretenție convergea și cu intențiile profesorilor, la care s-a adăugat ideea ca aceste călătorii de studiu să fie combinate cu lucrări practice de restaurare, efectuate în diferite muzee și în colecții ecleziastice. În 1995, în cadrul Muzeului Secuiesc al Ciucului au fost conservate astfel 8 statui de lemn medievale și din epoca barocului, respectiv 3 lăzi vopsite de proveniență populară: în 1997, la Muzeul Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc au fost restaurate 7 lăzi de breaslă; în 1998 și în 2000, în cadrul acelei instituții au fost restaurate 20 de piese de mobilier pictat. Acestea din urmă pot fi văzute în cadrul expoziției permanente “Florile Secuimii”. În 2000, în cadrul unei practici facultative, studenții noștri au participat la lucrările de conservare ale altarelor din bisericile de la Roadeș și Fișer, care au fost furate în 1998, apoi recuperate. În 2001, la Sovata au fost conservate 5 sculpturi, din colecțiile unor instituții ecleziastice; în 2003, la Muzeul Haáz Rezső au fost restaurate 5 lăzi de breaslă. În Transilvania s-a reușit și lărgirea spectrului colaborării internaționale, prin proiectul “Restaurarea mobilierului pictat săsesc”, finanțat de programul Erasmus. Cursurile teoretice au avut loc la Budapesta, urmate de o călătorie de studii în Transilvania, urmată de o practică de două săptămâni la Muzeul Astra din Sibiu, participanții fiind studenți de la U.A.P. Budapesta, E.V.T.E.K. Vantaa, H.A.W.K. Hildesheim și Universitatea Lucian Blaga Sibiu. În același an, la Sighișoara, 15 studenți din Hildesheim, împreună cu 5 colegi de-ai lor de la Budapesta au lucrat la conservarea lăzilor

pictate, păstrate în podul bisericii de la Brădeni. Lucrările practice și excursiile de studiu aferente din Transilvania sunt acțiuni foarte populare în rândurile studenților noștri. Lucrările practice organizate în cadru internațional au contribuit la lărgirea orizontului de cunoaștere al studenților, la cultivarea capacității lor de conlucrare și la aprofundarea cunoștințelor de limbă engleză.

Autoarea studiului conduce de 10 ani aceste lucrări practice organizate în Transilvania. Între timp în România a demarat pregătirea restauratorilor de obiecte de artă la nivel universitar. Deși această activitate didactică nu este în întregime acreditată, au pășit pe calea vieții și cei dintâi absolvenți. Lărgirea posibilităților de călătorie, a cercului materialelor de specialitate accesibile prin Internet, prezintă o facilitate nu doar pentru studenți, ci și pentru restauratori. Aceste circumstanțe vor determina schimbări și în privința utilității lucrărilor practice de restaurare organizate în Transilvania ale studenților noștri, demarate ca niște acțiuni de ajutorare, dar care tind să devină veritabile proiecte de colaborare.

Petronella Kovács

Restaurator de lemn și mobilă

Conducător al secției de restaurare obiecte

Universitatea Ungară de Arte Plastice

Șef al secției de formare a restauratorilor

Muzeul Național al Ungariei

1450 Budapesta 9. Pf. 124.

Éva BENEDEK – Erzsébet MUCKENHAUPT Conservarea și identificarea incunabilelor de la Șumuleu-Ciuc

Biblioteca mănăstirii de la Șumuleu-Ciuc este singura bibliotecă ecleziastică catolică ce a supraviețuit reformei religioase. Aici s-au păstrat și mai multe volume ce au aparținut prealabil unor biblioteci desființate din Ungaria și Transilvania, precum și altale, aparținând unor personalități bisericești. În 1961, după desființarea ordinului franciscan (1951), această bibliotecă a fost strămutată în clădirea Muzeului din Miercurea Ciuc, iar din 1970 este păstrată în clădirea medievală a Muzeului Secuiesc al Ciucului. Încă în anii '50 cercetătorii și-au dat seama că lipsesc mare parte din incunabilele colecției. Acest tezaur de carte, considerat pierdut, a fost descoperit în 1980 și 1985, sub statuia Fecioarei Maria din biserică mănăstirii, unde franciscanii l-au ascuns între 1944 și 1948. Printre cărțile descoperite în 1980, păstrate într-o stare bună, nu s-au aflat incunabile, în schimb cele 123 de cărți vechi, scoase din zidul refectoriului în 1985, au suferit serioase afecțiuni de natură biologică și chimică. În acea vreme muzeul nu dispunea de restaurator specializat, drept care aceste cărți au fost restaurate la București, 30 fiind declarate irecuperabile. Materialul restaurat și nerestaurat a revenit în muzeu. Până în 1999 Erzsébet Muckenhaupt a identificat 84 de incunabile, zece cărți de secol XVI, opt cărți de se-

col XVII, precum și nouă manuscrise. Între timp în cadrul muzeului și-a început activitatea atelierul de restaurare a hârtiei. Restauratorul cu studii superioare, specializat în domeniul hârtiei și al pielii, cu ocazia unor controale repetate, a descoperit fragmente de mucegai activ pe cărțile dezinfectate în prealabil. Drept care a început să se ocupe intens de cele 30 de cărți declarate mai devreme ca „irecuperabile”. Celălalt obiectiv al muncii de conservare era culegerea de informații cu privire la incunabulele din colecția bibliotecii franciscanilor de la Șumuleu-Ciuc, în vederea publicării unei monografii. Cărțile erau mucegăite, murdare, cu părți lipsă, parțial dezintegrate, paginile lipite între ele, învelișul de piele al legăturilor s-a întărit, s-a contractat, ornamentația sa aproape că nu se deslușea de loc. Din mostrele de mucegai, în laborator, s-a cultivat *Penicillium spp.* și *Torulopsis spp.*; pH-ul mediu al hârtiei era de 7,49. Pielea legăturilor, examinată la microscop, s-a dovedit a fi de vițel și de bovină. pH-ul mostrelor de piele: 5; testul de ardere indica tăbăcire cu ajutorul unor substanțe de origine vegetală. Cărțile au fost împărțite în trei grupe: 1. corpuri de carte ce prezintă lipsuri, dar pot fi paginate. 2. corpuri de carte de stare medie, care pot fi deschise în mai multe locuri. 3. incunabule cu pagini lipite și închegate, imposibil de deschis. Cărțile au fost dezinfectate una câte una, în saci de plastic, administrându-se paraformaldehid purum ca fungicid, iar pentru copertile cu întăritură de lemn Basileum, o substanță fungicidă și insecticidă. Pentru deschiderea paginilor lipite și coagulate s-a procedat în două feluri: 1. despărțirea mecanică 2. deschiderea după o aburire prealabilă sub o folie de polietilen. În a doua fază a operațiunii de dezinfecție, cărțile au fost injectate cu o soluție de 2% de Preventol dizolvat în alcool etilic, iar între paginile dezlipite s-au așezat filtre de hârtie îmbibate cu o soluție de 2% de timol dizolvat în alcool etilic. Curățirea umedă s-a aplicat doar în cazul incunabulelor dezmembrate pe pagini. Înaintea acestei operațiuni paginile au fost întărite cu soluție de Klucel M dizolvat în alcool etilic, inițialele colorate au fost fixate cu soluție de 5% de Regnal în alcool etilic. La apa folosită pentru curățire s-au adăugat sulfați ai alcoolilor superiori. Hârtia a devenit vizibil mai curată, dar decolorările de origine micogenă persistau. A urmat tratamentul cu Glutofix în concentrație de 2%, întărirea s-a făcut cu hârtie japoneză, prin învelirea parțială, sau după caz totală a paginii. Legăturile de piele s-au fixat mecanic, apoi cu likker (soluție pentru înmuiat pielea). Pieile întărite, ce și-au pierdut umiditatea structurală au fost înmuiate: au fost plasate între două folii de vetex, peste care s-a așezat hârtie sugativă îmbibată cu amestec 1–1 de Glutofix 600 și likker, apoi folie de plastic. Legăturile s-au învelit cu o pastă protectoare. Deformările tablelor de lemn nu au fost îndreptate, din cauza stării deteriorate a materialului. Bucățile rupte au fost lipite cu Planatol BB Superior. Frecăturile metalice au fost curățite cu soluție de Selecton B2, apoi prin metoda Krefting. După conservare fiecare carte a fost așezată într-o cutie specială. În aceste cutii cărțile, tablele lemnoase și frecăturile metalice s-au așezat împă-

chetate în hârtie sugativă și – după caz – în plicuri mari. Deoarece închegarea paginilor a continuat și după conservare, cercetarea cărților s-a făcut într-un mod mai puțin obișnuit. După stabilirea conținutului cărților, titlurile au fost corelate cu inventarele din secolele 19-20, păstrate la Șumuleu, apoi cu ajutorul unor copii de bună calitate, fragmentele au fost confruntate cu exemplarele păstrate în biblioteci din țară (Batthyaneum, Alba Iulia) și străinătate (Biblioteca Națională Széchenyi, Biblioteca Universitară, Biblioteca Academiei, Colecția Ráday, – Budapesta). În cursul acestei munci amănunțite au fost identificate în total 26 incunabule în 23 de volume. Un volum cuprinde o ediție de limbă maghiară din secolul al 17-lea, anume Biblia catolică a lui Káldi György, editată la Viena în 1626. Incunabulele identificate recent provin din cele mai renumite tipografii ale vremii: Augsburg, Basel, Bologna, Brescia, Hagenau, Nürnberg, Pavia, Strassburg, Veneția.

Éva Benedek
Restaurator de hârtie și piele
Muzeul Secuiesc

Erzsébet Muckenaupt
Istoric de carte
Muzeul Secuiesc
530110 Mierurea Ciuc, str. Cetății nr. 2.

Katalin OROSZ **Elaborarea programului de protecție a fondurilor** **Arhivelor Naționale ale Ungariei, pe baza cercetărilor** **referitoare la starea acestora**

Arhivele Naționale ale Ungariei sunt considerate ca un fel de “memorie a națiunii”, aici fiind păstrate cele mai importante izvoare menite să documenteze istoria milenară a Ungariei. Instituția păstrează în trei clădiri 70 000 metri liniari de material arhivistic – documente pe pergamen, hărți manuscrise și tipărite, planuri de edificii, documente pe hârtie, diferite documente fotografice, benzi sonore, microfilme, surse de date electronice, precum și cutiile originale de păstrare a acestor izvoare, confecționate din hârtie, metal și lemn. Activitatea de restaurare-conservare a început aici în 1949. Activitatea de conservare preventivă a început după 1970. La început aceasta s-a mărginit la monitorizarea datelor climatice și la menajarea depozitelor de praf. Activitatea preventivă, în sensul actual al expresiei, a debutat doar după 1980. Schimbările au intervenit la inițiativa serviciului de protecție și conservare a fondului arhivistic, care la data respectivă avea deja 21 de angajați, dar în această fază ele nu corespundeau necesităților reale și nu se extindeau asupra întregii arhive. Propunerile specialiștilor în probleme de conservare nu convergeau întotdeauna cu părerile arhiviștilor. În planul de activitate al serviciului de resort a fost inclusă în 1993 crearea unei suprafețe complexe de protecție a fondului arhivistic, proiect ce se baza pe anchete efectuate în toate

spațiile de depozitare. Aceste anchete au confirmat starea necorespunzătoare a depozitelor, din punctul de vedere al condițiilor climatice, tehnice și igienice. Au ieșit la iveală probleme și în privința regulilor de utilizare a documentelor, a cercetării acestora, precum și faptul că cunoștințele lucrătorilor din instituție, privind problemele de protecție a fondului nu sunt îndeplătitoare. Ancheta nu a vizat starea documentelor, doar condițiile de păstrare, dar utilitatea ei este și așa incontestabilă. În urma ei s-a trecut la împachetarea documentelor – păstrate pînă atunci legate în fascicule – în cutii de carton confecționate din hârtie neacidă. A fost modificat și regulamentul de împrumut, s-a sistat transportul prin poștă al documentelor. În 1999 a fost procurat de la Arhivele Naționale ale Olandei documentul *Universal Procedure for Archive Assessment UPAA*, care a generat o adevărată cotitură în activitatea de conservare din cadrul Arhivelor Naționale ale Ungariei. Între 2000 și 2003 ancheta de rigoare a fost efectuată în toate cele trei clădiri și rezultatele au fost sintetizate. Aceasta a constat în examinarea și înregistrarea pe fișe a stării a cca. 300 de mostre reprezentative de documente, selectate prin metoda statistică. Concluziile privind starea colecției și tipurile de degradare specifice au fost formulate după analiza rezultatelor pe calculator. *Procedeele culegerii de mostre* a constat în caracterizarea colecției în cauză, măsurarea ei în metri liniari, determinarea numărului de mostre și a itinerarului culegerii acestora și, în sfârșit, desemnarea mostrelor și însemnarea cotelor acestora. Pentru *examinarea stării mostrelor* au fost folosite două tipuri de fișe. Pe una este consemnată starea generală a documentului, pe cealaltă datele referitoare la aciditatea acestuia. Pe antet au fost consemnate informațiile generale, apoi răsfoindu-se dosarul sau volumul în cauză, s-au consemnat tipurile de leziuni (mecanice, chimice, biologice, etc.) și măsura acestora (medii, puternice). Gradul de aciditate și pH-ul hârtiei s-a controlat cu stilou de ligin. La stabilirea gradului de vătămare trebuie consemnat și efectul acesteia asupra utilizării în viitor al documentului în munca de cercetare: anume dacă nu se vor pierde informații în urma utilizării. Softul folosit clasifică documentele în patru categorii: 0 – De stare foarte bună, cercetabil. 1 – Ușor degradat, dar cercetabil, cercetarea însă îi poate afecta starea. 2 – Degradat, cercetarea îi poate leza existența. 3 – Stare de degradare avansată, cercetarea va cauza în mod sigur pierderea unor informații. Metoda este adecvată numai pentru culegerea de informații referitoare la izvoare arhivistice. Ancheta a adus rezultate surprinzătoare și pentru conducerea instituției. 39% din materialul examinat a fost plasat în categoria a 3-a de degradare. Lăsând la o parte materialul premergător secolului al 19-lea, cu un grad scăzut de aciditate, 65% din mostre s-au dovedit a fi acide. Un grad sporit de aciditate s-a constatat la 6% din materialul examinat, aceste documente, din cauza fragilității lor, nu se pot expune procesului de cercetare, trebuiesc copiate urgent. În urma anchetei a demarat examinarea stării tehnice a depozitelor și monitorizarea permanentă a condițiilor climatice. În unele depozite au fost îm-

bunătățite condițiile climatice, au fost montate instalații protectoare împotriva efectelor termice și a luminii. S-a început curățirea și menajarea materialului documentar, a pereților, a rafturilor de praf, spălarea și dezinfectarea rafturilor. În 2004 a fost definitivat programul de protecție și conservare. Material original se împrumută doar pentru expoziții. A fost demarat programul de digitalizare, care va permite retragerea documentelor originale din munca de cercetare. A fost regularizat programul de încălzire, și controlul climei se face în mai multe depozite cu datalogere. În depozitele unde se păstrează material fotografic și documente de aciditate sporită, au fost instalate filtre de aer chimice. Pe site-ul instituției a apărut și activitatea de protecție și conservare, s-a început instruirea, pregătirea angajaților în acest domeniu. Pentru monitorizarea corespunzătoare a stării materialului documentar ancheta UPAA trebuie repetată după 5–8 ani.

Katalin Orosz
Restaurator
Archiva Națională a Ungariei
1014 Budapest, Bécsi kapu tér 4.

Judit B. PERJÉS **Obiecte de cojocărie populară în colecțiile muzeelor din Secuime**

Meșteșugul cojocăriei poate fi definit ca meșteșug integral, deoarece toate fazele de lucru, de la prepararea materiei prime și până la produsul finit, pot fi efectuate de un singur meșteșugar. Cojocarii au început să înființeze breslele lor încă din secolul al 14-lea. Ei lucrau deopotrivă pentru orășeni și țărani, pentru săraci și înstăriți. În deceniul al patrulea al secolului 19 în Transilvania lucrau încă 1850 de cojocari, însă numărul lor a scăzut drastic până la sfârșitul secolului, iar la începutul veacului următor abia mai găsim cojocari în Ardeal. Într-o formă primitivă oierii și oamenii satelor au încercat din timpuri străvechi să meșteșugească pentru uz propriu haine din blană de oaie. Priceperea lor în acest domeniu diferea de la caz la caz, dar materialele auxiliare folosite erau în linii mari aceleași. Blana oii era *jupuită* după tăiere, dată cu sare sau cu amestec de sare și mălai. Se lăsa astfel timp de o zi, după care pieile erau puse la *uscare*, într-un loc aerisit. Urmează *argăseala*, când pieile se așezau timp de cinci-șase zile în butoaie de lemn, într-un lichid numit argăseală. Acesta se compune din sare de bucătărie, piatră acră, tărâțe, făină de orz- sau mălai, fiertură de șrot, lapte acru și lactoser, care să ajute la plămădit. Argăseala zeroasă este considerată mai veche, șrotul e folosit mai de curând. Piatră acră foloseau doar cojocarii profesioniști. Pielea argăsită în lichid zeros nu se spală, cea tratată cu tărâțe ori mălai trebuie spălată, până se curăță. *Uscarea* se făcea la umbră, după care pieile erau *întinse*. La *albire* pielea e întinsă pe lemn, se lucrează cu un cuțit special, în timp ce se presare pe suprafața pielii, pentru degresare, praf de var. Cu această

ocazie sunt îndepărtate și eventualele bucăți de carne rămase. Astfel se proceda și cu pieile ce urmau a fi vopsite. Fazele de lucru și denumirile diferitelor articole de îmbrăcăminte difereau de la regiune la regiune, dar principalele etape erau aceleași: se lua măsura, urma croitul, montarea, cusutul, fixarea, brodatul, confecționarea părții blănoase, a buzunarelor, a nasturilor. *Croitul* se făcea de regulă cu ajutorul unui șablon din carton. *Cusătura* se acoperea, după caz, cu o dungă de piele brodată. Partea de jos a îmbrăcăminteii, deschiderile brațelor și a gâtului se căpțușeau cu piele de aceeași culoare ori colorată. *Vopsitul*: culoarea roșie spre violet se obținea din kosenill, cea maro din gogoasă de ristic. În secolele 19-20 se mai lucra și cu baii de nucă ori vopsea de anilin. Cele mai vechi *decorații* ale hainelor de piele de origine populară erau de culoare albă, pe fond alb. Această decorație, de forma lianelor s-a păstrat cel mai mult în Transilvania, unde o întâlnim și în anii '30 ai secolului al 20-lea. Îndrăgite erau și motivele din bandă subțire colorată de piele ("szirony"). Mai târziu vor apărea și se vor extinde ciuciurii, fluturașii, precum și motive florale din ce în ce mai colorate. Brodarea se făcea cu fir de mătase, locul căruia îl va lua în secolele 19-20 cel de lână și de bumbac. Unde au dispărut aceste veșminte? Am presupune că muzeele din Secuime dețin colecții de resort bogate. În realitate în Muzeul Tarisznyás Márton din Gheorgheni nu găsim nici un asemenea obiect, în Muzeul Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc există doar patru, în Muzeul Molnár István din Cristuru Secuiesc există 11, iar la Miercure Ciuc, în Muzeul Secuiesc al Ciucului sunt 30. Ar fi bine ca obiectele vechi, aflate încă la persoane particulare să ajungă în muzee, și nu în mâinile intermediarilor care profită copios de pe urma bonomiei unor oameni în vârstă. În muzee însă trebuie asigurată păstrarea lor adecvată, blănurile fiind cele mai vulnerabile piese ale colecțiilor de etnografie. Blana, mai ales cea murdară, unsuroasă, prezintă o atracție deosebită pentru insecte. Larvele lor vor găuri pielea, firele de păr ale blănii vor fi rase din rădăcină, astfel ca la atingere să cadă în smocuri. Nu este cruțat nici firul de lână folosit la brodat. Leziunile mecanice (deteriorarea cusăturilor, rupturi, lipsuri ale materialului) și impuritățile (praf, depunerile unsuroase, pete alimentare, scurgeri de vopsele) pot proveni din timpul uzului practic, dar pot fi cauzate și de depozitarea improprie. Acizii puternici, folosiți în secolul al 20-lea la prelucrare, pot fi cauza dezintegrării hidrolitice a pielii. Sub efectul umidității persistente din aer materia de argăseală se dizolvă, pielea se întărește, devine rigidă, se decolorează, oferind condiții bune pentru apariția și înmulțirea microorganismelor, care vor deteriora și decolora în continuare obiectul de piele. Prin conservare preventivă – monitorizarea stării colecției, depozitarea corespunzătoare, deparazitarea mediului de păstrare – deteriorarea blănurilor poate fi redusă la minim. Autoarea prezentei comunicări și colaboratorii ei au întocmit o fișă tipizată, cu ajutorul căreia să se monitorizeze fiecare obiect aflat în colecțiile din Transilvania, respectiv cele aparținând ceangăilor din zona Ghimeșului și din Moldova, starea acestora, tehnici-

le de confecționare, să se prescrie modalitățile adecvate de intervenție. Studiul face cunoscute unele procedee de dezinfectie, accentuează importanța îndepărtării prafului cu multă circumspecție, se preocupă de metoda curățirii prin aplicarea unei comprese cu solvenți, și recomandă, în baza principiului intervenției minime, ca operațiunile de reconstrucție și complectare a deorațiilor să se efectueze nu pe obiect, ci pe fotografia acestuia.

Judit B. Perjés
Restaurator
H – 1076 Budapest, Thököly út 10.

Éva MESTER
Repartiție geometrică, efecte optice accentuate, colorit reținut. Probleme privind restaurarea ornamentației geamurilor art deco.
Restaurarea geamurilor clădirii Academiei de Muzică Ferenc Liszt.

Edificiul Academiei de Muzică din Budapesta, construit pe baza planurilor arhitecților Flóris Korb și Kálmán Girgl între 1903 și 1907, este un simbol al vieții muzicale maghiare, centru de instruire și loc preferat pentru concerte. Ornamentația clădirii se datorează colaborării dintre diferitele grupări de artiști și decoratori ai vremii. Ornamentația de sticlă i se datorează lui Miksa Róth și atelierului său, de la proiectare și până la faza de execuție. Turnura secolelor XIX–XX a adus schimbări atât în privința materialelor utilizate, cât și a coloritului. Nu se mai practica, respectiv se practica la scară redusă pictarea suprafeței sticlei, accentul căzând pe efectele optice și pe configurația grafică a șinelor de plumb. Marea parte a sticlăriei geamurilor și ușilor Academiei de Muzică a fost confecționată cu tehnica șinelor de plumb, o parte mai mică cu tehnica corodării acide. Compoziția în manieră de plasă, care vine în vădită contradicție cu tehnica implanturilor de plumb, face ca aceste suprafețe de sticlă să fie deosebit de vulnerabile. Aceste geamuri cu implant de plumb sunt vizibile în cele mai reprezentative părți ale clădirii Academiei de Muzică: în holul de la parter și pe coridoarele de lângă Sala mare, în holul de la etaj, în casa scârilor, pe pereții laterali ai Sălii mari și Sălii mici. Lucrările de restaurare din 2001–2002 nu au vizat sticlăria sălilor și parțial nici geamurile din casa scârilor. Geamurile și ușile, de-a lungul a o sută de ani, au suferit multiple reparații, prin metode industriale. Pe suprafața geamurilor, pe lângă elementele sparte și lipsă, sunt oarecum jenante – din punct de vedere estetic – suplimentele neavenite, de nuanță colorică și textură ce se abate de la original, refacerile implanturilor de plumb, care au schimbat structura garfică a compoziției inițiale, deformările de suprafață, precum și mângălele cauzate cu ocazia zugrăvirii chenarelor. Cu ocazia proiectării accentul s-a pus pe efectul vizual, în detrimentul rezistenței statice, cea ce a dus la deformări cauzate de greutatea sticlei și a șinelor, drept care arpile

unor ferestre practic nu se pot închide. Degradarea chenarelor, coroziunea șinelor de plumb, îmbătrânirea materialului garniturii a dus la deformarea suprafețelor decorate cu sticlă.

Munca de tâmplărie s-a axat mai întâi de toate asupra reparării chenarelor degradate. Restaurarea sticlăriei propriu-zise s-a efectuat în atelierul amenajat temporar, chiar la fața locului. Pentru îndepărtarea suplimentelor ulterioare neavenite ale elementelor de sticlă, a fost necesară tăierea șinelor de plumb cu un aparat electric. Pentru suplینirea elementelor colorate în verde deschis și galben deschis s-a folosit sticlă laminată de fabricație austriacă. Procurarea elementelor incolore a fost mai dificilă, s-a optat până la urmă pentru așa numita „sticlă grădiniară” nr. 28, fabricată la Sajószentpéter. Nuanța ei colorică, decorația sa corespundeau cu cele ale originalului, grosimea diferă cu o jumătate de milimetru, ce s-a dovedit a fi o circumstanță benefică datorită formelor alungite. Reparațiile ulterioare au afectat și ușile coridoarelor de lângă Sala mare, ornate cu sticlă de culoare maro, roz și verde, compartimentate în trei părți, reprezentând figura stilizată a unui instrument muzical antic: lira. În cursul restaurării, pe baza desenului original, a fost refăcută configurația inițială. Unde a fost posibil, au fost remontate șinele de plumb inițiale. Șinele noi au fost patinate în cenușiu de nuanță medie (prin administrarea unei soluții apoase de 20% de acid clorhidric, cu adaos de 5% sulfat de cupru). Elementele de sticlă, tăiate

în forme corespunzătoare cu ajutorul unui șablon și șlefuite, au fost fixate cu ajutorul unui aluat moale, compus din ulei de in, praf fin de cretă de munte, material sugativ, praf de vopsit de culoare neagră, pe ambele părți. Apoi au fost remodelate șinele de plumb, respectiv sudate acolo unde s-a procedat la tăierea lor. Pentru refacerea elementelor tridimensionale de forma scoicilor, din sticlă de cristal, s-a folosit ca bază sticlă plată tăiată în formă de cerc, pe care s-a turnat forma dorită din rășină sintetică bicompușă (Araldit 2020). Efectul optic al acestor elemente este identic cu cel al originalelor. Îndepărtarea impurităților din adânciturile ambelor fețe ale suprafețelor de sticlă s-a efectuat pe cale mecanică, cu o soluție apoasă de sulfați ai alcoolilor superiori de 5%, spălate apoi în mod repetat cu apă curată. Pentru îndepărtarea scurgerilor de vopsea s-a folosit Abbeizer și Szuper Kromfag, pentru curățirea suprafeței șinelor de plumb cretă de munte. Geamurile restaurate, datorită efectului estetic, dar și prin punerea în evidență a simbolisticii lor (izvorul, ca izvor al muzicii; lira, simbol străvechi al muzicii) contribuie din nou la refacerea acelei unități materiale și spirituale, care a fost și intenția creatorilor Academiei de Muzică Ferenc Liszt.

Éva Mester.

Artist sinclair

Specialist în protecția monumentelor

H – 1082 Budapest, Nap u. 37.